

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертаційне дослідження
Литвинчук Алли Іванівни
«Психологічні чинники розвитку екологічної самосвідомості у
юнацькому віці»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук
зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія**

Світова екологічна криза, погіршення стану навколишнього середовища, зумовлені, зокрема урбаністичними трансформаціями суспільства, егоцентричністю людства, техногенними катастрофами, тотальним забрудненням відходами людської діяльності і життя, стають одними з основних інтелектуальних викликів сучасної людини. Нині безумовно важливим для існування людства в цілому, й кожної окремої людини стає гармонізація стосунків зі світом, з одного боку, й впорядкування, екологізація власного життя – з іншого. Однією з передумов вказаного мають стати адекватно розвинені екологічна свідомість і самосвідомість особистості – усе те, що власне й відповідає за саморегуляцію людини в межах позитивного функціонування у довкіллі, а отже важливого значення набуває вивчення чинників, що зумовлюють їх оптимальний розвиток.

Дослідження шляхів досягнення комфортного й продуктивного співіснування особистості та навколишнього середовища через зміну вектору розвитку особистості на натурцентричний заслуговує на особливу увагу дослідників. Окремо відзначимо недостатність лише феноменологічного розгляду вказаних явищ, яке притаманне значній кількості сучасних досліджень екологічної свідомості і екологічної самосвідомості. Значно важливішим вважаємо вивчення структури і функцій того, що забезпечуватиме оптимальний цілісний розвиток системи «Людина – Світ», а тому й сприятиме вирішенню багатьох екологічних проблем людства.

Дисертаційна робота присвячена проблемі формування і розвитку екологічної самосвідомості особистості – складному, неоднозначному та багатогранному об'єкту, вивчення якого, не дивлячись на значну кількість

наявних науково-практичних досліджень, має безліч лакун. При цьому очевидно доцільним вважаємо обрання дисертанткою Литвинчук Аллою Іванівною саме юнацького віку, оскільки він характеризується високим динамізмом, прагненням до змін, активністю в перетворенні себе та навколишнього середовища, якісними особистими змінами, пов'язаними як з біологічними, так і соціокультурними чинниками. Отже, актуальність рецензованої роботи безсумнівна.

У дисертації проаналізовано теоретичні засади проблеми, викладено стратегію, основні методи та результати емпіричного дослідження. Логічним розкриттям сформульованих предмета і мети дослідження впливають поставлені завдання. Високою також є практична значущість проведеного дослідження, а результати пройшли достатню апробацію.

Безперечною перевагою теоретичної частини, окрім глибокого змістовного аналізу літератури присвяченій екологічній самосвідомості, її структурі та місцю у системі інших характеристик особистості, є окреслення власного погляду й майже відсутність реферованого викладу матеріалу. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які послідовно та логічно репрезентують напрям розгортання стратегії наукового пошуку, а також висновків до розділів, загальних висновків, бібліографії та додатків.

У вступі викладені об'єкт і предмет дослідження, мета і завдання відображають логіку теоретичної та емпіричної частин праці. Також простежується логічний зв'язок між зазначеними у вступі до дисертації дослідницькими завданнями, науковою новизною, теоретичним та практичним значенням. Дисертаційне дослідження виконано згідно з тематикою науково-дослідної роботи кафедри теоретичної та практичної психології Житомирського державного університету імені Івана Франка «Особистісне зростання в умовах трансформації сучасного суспільства» (номер держреєстрації 0114U003867).

У *першому розділі* дисертації «Теоретичні засади вивчення екологічної самосвідомості в юнацькому віці» Литвинчук А. І. сумлінно проаналізовано основні підходи до визначення категорії «екологічна самосвідомість» у

психології; теоретично обґрунтовано та побудовано структурно-динамічну модель детермінації екологічної самосвідомості; визначено чинники її розвитку в юнацькому віці.

Імпонує сформульоване на основі глибокого аналізу відповідної літератури авторське розуміння екологічної самосвідомості як усвідомлення себе частиною біопсихосоціодуховної системи (екосистеми), смислової єдності з нею й, водночас, унікальною особистістю. та побудова на основі цього відносин з навколишнім середовищем та з самим собою.

Аналіз досліджень проблематики екологічної самосвідомості дозволив авторці побудувати ієрархічну структурно-динамічну модель детермінації екологічної самосвідомості. Привертає увагу структурованість опису досліджуваного феномену: екологічна самосвідомість визначається як ієрархічний динамічний феномен, що має трирівневу структуру (елементарний, особистісний, духовний рівні). На кожному з рівнів екологічна самосвідомість функціонує як чотирикомпонентне (афективний, когнітивний, конативний, ціннісно-рефлексивний) утворення, динаміка якого обумовлена системою відповідних чинників..

У *другому розділі* «Емпіричне дослідження розвитку психологічних чинників екологічної самосвідомості у юнацькому віці» обґрунтовано та подано процедурно-методичне забезпечення дослідження екологічної самосвідомості в юнацькому віці, емпірично виявлено системи факторів-чинників розвитку екологічної самосвідомості в юнацькому віці.

Психологічний діагностичний інструментарій, який використовує авторка, відповідає меті роботи та вирішенню її основних завдань. Репрезентативність вибірки дослідження забезпечувалася якісно та кількісно: враховувалась не лише статеві рівномірність, а й демографічна та професійна. Дисертанткою визначено статево-вікові, демографічні та професійні (напряму навчання) особливості у розвитку компонентів екологічної самосвідомості юнацтва, емпірично встановлено чинники її розвитку, знайдено статистично значущі взаємозв'язки між компонентами екологічної самосвідомості та відповідними чинниками впродовж усього юнацького віку, емпірично показано

системно значущу функцію емпатії та знайдено базові (домінуючі) чинники розвитку екологічної самосвідомості. Емпірично визначено систему чинників розвитку екологічної самосвідомості, яка репрезентована чотирма факторами: «Афективно-емпатійним», «Суб'єктно-підтримуючим», «Гуманістично спрямованим» та «Діяльнісно спрямованим». Це свідчить про достатній обсяг запроваджених досліджень, ґрунтовну емпіричну базу.

У *третьому розділі* «Розвиток екологічної самосвідомості у юнацькому віці» обґрунтовано, розроблено та апробовано програму розвитку екологічної самосвідомості в юнацькому віці, здійснено контрольну діагностику показників розвиненості екологічної самосвідомості одразу після експерименту та через чотири місяці.

На увагу заслуговує програма розвитку екологічної самосвідомості «Emotion. Reflection. Action. (ERA)», яку побудовано відповідно до особливостей детермінації феномену. Позитивним моментом є те, що її процесуальна реалізація полягала в послідовній актуалізації емпіричних факторних чинників відповідно до структурних компонентів феномену.

Цікавим є авторський погляд на побудову програми розвитку екологічної самосвідомості: використання нетривіальних форм роботи та значна кількість авторських вправ.

Обґрунтованість наукових положень, висновків, представлених у дисертації Литвинчук Алли Іванівни, забезпечуються теоретико-методологічним підкріпленням вихідних посилай дослідження, емпіричною перевіркою теоретичних розробок, поєднанням кількісного та якісного аналізу результатів дослідження, застосуванням класичного апарату математичної статистики, репрезентативністю вибірки.

Значною є новизна отриманих результатів роботи. Авторкою вперше побудовано структурно-динамічну модель детермінації екологічної самосвідомості особистості юнацького віку, визначено рівні її розвитку (елементарний, особистісний, духовний) та систему структурних компонентів (афективний, когнітивний, конативний та ціннісно-рефлексивний), які репрезентують її онтогенетичну динаміку.

Також вперше емпірично доведено, що розвиток екологічної самосвідомості в юнацькому віці обумовлений системним функціонуванням суб'єктних властивостей особистості, встановлено, що інтегральна емпатія є системотвірним чинником розвитку екологічної самосвідомості у юнацькому віці; визначено вікові, статеві, демографічні, професійні особливості розвитку екологічної самосвідомості у юнацькому віці. Увагу привертає розроблена та впроваджена програма розвитку екологічної самосвідомості, в основі якої лежить актуалізація функціонування чинників екологічної самосвідомості, які детермінують якісну зміну розвитку її компонентів.

Водночас необхідно зробити окремі зауваження щодо змісту дисертації Литвинчук Алли Іванівни «Психологічні чинники розвитку екологічної самосвідомості у юнацькому віці»:

1. На сторінці 40 дисертаційного дослідження подається узагальнююче визначення екологічної самосвідомості як «усвідомлення себе одночасно і частиною біопсихосоціодуховної системи (екосистеми), смислової єдності з нею й водночас унікальною особистістю та побудова на основі цього відносин з навколишнім середовищем та з самим собою».

У зв'язку з цим виникає питання, яким чином екологічна самосвідомість співвідноситься з самосвідомістю, як частина до цілого чи як взаємоперетинні структури? Якщо перше, як вказано на стор.41 «Тому важливого значення набуває проблема визначення ... чинників детермінації екологічної свідомості і, зокрема екологічної самосвідомості», то в чому дисертантка вбачає екологічну специфіку самосвідомості? Якщо друге, то наскільки правомірно феномен, що розглядається у дослідженні названо «самосвідомість»?

2. Викликає деякі питання вибірка досліджуваних. Зокрема, на стор. 21 дисертації стверджується, що у дослідженні брали участь 159 осіб раннього юнацького віку – 15-17 років. Далі, в додатку А констатовано, що 47 з них були студентами психологічної спрямованості, а 55 – студентами економічної спрямованості. При цьому, студенти – першокурсники в ЖДУ ім. І.Франка це, з урахуванням часу на проведення (як вказано у дисертації,

не менше 5 місяців), молоді особи 17-18 років, але не 15-16. Таким чином, бажано було б представити більш детальну інформацію щодо вибірки для зняття вказаних неузгодженостей.

3. Варто відзначити й декілька зауважень щодо оформлення процедури факторного аналізу.

1) По-перше, таблиці у додатках представлені дуже дрібним шрифтом, що робить їх важко читаємими.

2) По-друге, таблиці факторизації представлено в додатках неповно. Зокрема, не вистачає інформації про кількість ітерацій збіжності процедури обертання Варімакс та матриці власних значень.

3) По-третє, подані таблиці компонентів для кращої читабельності варто подавати у впорядкованому за навантаженнями вигляді.

4) Нарешті, викликає певні сумніви обґрунтованість поєднання в єдину матрицю характеристик екологічної самосвідомості і чинників її розвитку.

4. Щодо формувальної частини експерименту, то маємо наступне зауваження. На стор. 161 вказується, що для участі у формувальному експерименті було відібрано особи з низьким або дуже низьким рівнем розвитку компонентів екологічної самосвідомості. Проте, в наступному реченні йдеться про досліджуваних, які мали низький або середній рівень.

Тож вважаємо не зовсім вдалим формулювання опису досліджуваних, оскільки залишається не зрозумілим чи то низький і дуже низький рівень, чи то низький і середній. Ми припустили, що перша частина стосувалася експериментальної групи – 34 особи, а друга – контрольної (теж 34 особи). Проте, якщо наше припущення вірне, то яким чином не мали достовірної статистичної відмінності експериментальна і контрольна вибірки? Тому, дуже бажаним була презентація у тексті дослідження, або у додатках, таблиць, в яких описувалися б детально групи, показники екологічної самосвідомості, статистики, що описують їх порівняння. Ми такої інформації не знайшли.

Вказані недоліки не знижують цінності праці Литвинчук А. І. і не заважають дати їй позитивну оцінку, яка є завершеним, самостійним дослідженням та містить нові науково обґрунтовані результати вивчення

психологічних чинників розвитку екологічної самосвідомості у юнацькому віці.

Дисертаційна праця Литвинчук Алли Іванівни та автореферат підготовлені на належному науковому рівні. Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертації.

Вважаємо, що дисертаційне дослідження Литвинчук Алли Іванівни «Психологічні чинники розвитку екологічної самосвідомості у юнацькому віці» повністю відповідає встановленим вимогам до кандидатських дисертацій та спеціальності – 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія, а її авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата психологічних наук.

Офіційний опонент:

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник
лабораторії екологічної психології
Інституту психології імені Г. С. Костюка
НАПН України

О. Л. Вернік

